

Mikó Gábor

A „SZENT KIRÁLYOK TÖRVÉNYEI”

*A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története**

Jelen tanulmány megszületéséhez az adott alkalmat, hogy néhány évvel ezelőtt a lőcsei városi levéltár regisztrumában rábukkantam egy olyan, kora Árpád-kori dekrétumokat tartalmazó kódex leírására, amelyet a kurrens szakirodalom lappangó példányként tartott nyilván.¹ Mivel az említett levéltárban szerencsére maga a kézirat is tanulmányozható volt, egy újabb példánnyal lehetett kiegészíteni korai törvényeinknek az utóbbi évtizedekben jelentős részben ismertté tett forrásbázisát.² Ennek azért tartottam talán a szokásosnál nagyobb jelentőséget, mert az Árpád-kori törvényalkotás vizsgálata mindig is kiemelt jelentőségű volt a hazai történetírásban, hiszen — különösen a Szent István, Szent László és Könyves Kálmán nevéhez kötött dekrétumok és zsinati határozatok — elsődleges forrásként hasznosíthatók az új keresztény magyar állam működésének rekonstruálásához. E törvényekkel kapcsolatos új forrás meglehetősen hosszú idő óta nem került elő. A kérdést továbbgondolván azonban éppen a kútfők alapos feltártsága adta az ötletet, hogy a 11–12. századi hazai jogalkotás évszázadok óta kutatott problémakörét megpróbáljam egy eddig figyelemre nem méltatott szempontból megvizsgálni, és e vizsgálat eredményeképp a szövegek történetéről egy új képet felvázolni.

I. Historiográfiai áttekintés

E bevezetésnek szánt historiográfiai áttekintésnek nem lehet és nem is célja, hogy legkorábbi törvényeink kutatásának teljes történetét bemutassa, sőt, nem célozom ezt kronologikus rendben haladva még csak röviden összegezni sem. Arra, a dolgozat szempontjából lényegesebb momentumra helyezem a hangsúlyt, hogy kiderítsem, melyek voltak azok a szempontok, amelyek a kérdéskör korábbi irodalmában rendszeresen felbukkantak — és amelyek alapján meg lehet rajzolni az eddigi kutatások néhány, rendszeresen vissza-visszatérő

* A tanulmány korrektúrájáért, nemkülönben kiegészítéseirért és javításaiért e helyütt mondok köszönetet Thoroczky Gábor egyetemi docensnek (ELTE BTK).

¹ *Hajnóci R. József*: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. Lőcse 1904. 63. (490. tétel).

² A lőcsei kéziratról, illetve annak összefüggéseiről szóló írásom megjelent az alábbi helyen: *Mikó Gábor*: Szent István törvényeinek XVI. századi kézírata Lőcse város levéltárában. *Fons* 18. (2011) 111–145.

motívumát. Fontos még e helyütt azt is megemlíteni, hogy a bemutatásra kerülő történelmi munkák többsége a Szent István-i törvényhozást taglalja. Ennek oka nem az önkényes szelekció, hanem az, hogy az államalapító király nevéhez kötött rendelkezések szakirodalmi sokkalta bővebb utódaiénál. Ez egyrészt magával az államalapítással függ össze, másrészt pedig a viszonylag komplikált szöveganyagománnyal.

Az első olyan problémakör, amely a történészeket a 18. század óta mondhatni töretlenül foglalkoztatja — és amely leginkább az istváni törvényekkel összefüggésben merült fel — a jogalkotás önállósága. Péterfy Károly volt az első, aki az 1741-ben megjelent, ám máig forgatott, zsinati végzések szövegét kiadó munkájában felhívta a figyelmet István dekrétumának első cikkelye, illetve egy 9. századi frank zsinat kánonja közti kétségtelen párhuzamra.³ Részben az ő nyomában haladva néhány évtizeddel később Kollár Ádám, a bécsi udvari könyvtár igazgatója, újabb analógiákat publikált több törvénycikk, illetve korábbi nyugat-európai szinódusok határozatai közt.⁴ Eredményeiket a későbbi kutatók is felhasználták.⁵ Annak okát, hogy Péterfy és Kollár miért éppen az egyházi jellegű intézkedések lehetséges forrásait találták meg, azzal magyarázhatjuk, hogy ekkorra már nagyszámú zsinat határozatai láttak nyomtatásban is napvilágot, elsősorban jezsuita történészek szerkesztésében.⁶

A 19. században, mindenekelőtt a Georg Heinrich Pertz által életre hívott *Monumenta Germaniae Historica* kiadványsorozatnak köszönhetően számos világi jellegű intézkedést tartalmazó törvény-, valamint kapituláré-kollekció vált szélesebb körben — és kritikai kiadásokban — ismertté. Nem kellett sokat várni arra, hogy ezek közt is keresni kezdjék a korai törvényeink mintáit.⁷ A legtöbb ilyen jellegű szövegpárhuzamot vitathatatlanul Závodszy Levente tár-

³ *Carolus Péterfy: Sacra Concilia. Posenii 1741.* 6.

⁴ *Adamus Franciscus Kollár: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae. Vindobonae 1764.* 40–48. Kollár e művében több László-kori törvény lehetséges nyugati mintáira is felhívta a figyelmet, l. uo. 71–78. Magára a munkára l. *Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1980. 292–293.

⁵ Ezeket felsorolja *Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: a törvények szövege.) Bp. 1904. 18.

⁶ A teljesség igénye nélkül elegendő most csupán a legjelentősebb kiadványokra utalni, amelyek a 18. század közepén már a kutatók rendelkezésére álltak, pl. *Severinus Binius: Concilia generalia et provincialia (etc.).* Vol. 1–9. Coloniae Agrippinae 1618., *Philippus Labbeus – Gabriel Cossartius: Sacrosancta concilia (etc.).* I–XVIII. Lutetiae Parisiorum 1672., *Joannes Harduinus: Conciliorum collectio (etc.).* I–XI. Parisiis 1715.

⁷ Elsőként l. *Stefan Endlicher: Die Gesetze des heiligen Stefan. Ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte.* Wien 1849. 55–56.; 69.; 81–82.; 101–102.; 104–105.; 169–170., aki azonban a magyar törvények sajátosságaira is mindig felhívta a figyelmet. Vele ellentétben *Emerich von Krajer: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königthums bis zum Jahre 1382.* Wien 1872. abból indult ki, hogy az istváni törvények „mind formájukat, mind tartalmukat tekintve” a nyugat-európai jogalkotás másolatai, l. uo. 108–109., de az aligha helyes kiindulópontja ellenére számos analógiát fedezett fel, l. uo. 108–148. *Karácson Imre: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya.* Győr 1888. István törvényei mellett a László- és a Kálmán nevéhez kötött zsinati rendelkezések forrásait is vizsgálta. Az államalapító határozatait tárgyaló részben utalt a kapitulárégyűjtemények hatására, l. uo. 24–25. Az egyes szövegpárhuzamok összeállításában óvatosan járt el, az esetek többségében csak a tartalmi hasonlóságokra hívta fel a figyelmet nyugati törvényekkel.

ta fel 1904-ben önálló kötetben megjelent doktori disszertációjában.⁸ (A szerző az analógiákat nem csupán a Szent István-i, hanem a László- és Kálmán-féle törvények esetében is igyekezett megállapítani.) Az ő munkája tükrözi legerősebben — ám gyakorlatilag utoljára — azt a nézetet, hogy „István kész törvényeket és alkotmányt talált nyugaton”, amelyeket csak át kellett venni, és némiképp a hazai viszonyokhoz igazítani.⁹ Nem szokás emlegetni, ám hozzátartozik a máig elsődlegesen idézett kiadás történetéhez, hogy a munkát alig egy évvel a megjelenése után meglehetősen súlyos bírálatban részesítette két neves történész, mégpedig Domanovszky Sándor és az akkorra már számos okmánytárat összeállító Tasnádi Nagy Gyula, amelyekből kiderül, hogy a mű sok tekintetben már megjelenése idején elavultnak számított.¹⁰ A törvényszövegek jegyzetekkel is ellátott kiadása a 20. század végén jelent meg Bak M. János, Bónis György és James Ross Sweeney szerkesztésében,¹¹ amelyet azonban a hazai medievisztika sajnos a Závodszyk-ediciónál jóval ritkábban idéz. Jóllehet e la-

⁸ Závodszyk L.: Törvények i. m. 15–125.

⁹ Uo. 8. Megjegyzendő, hogy a korban megjelent összefoglaló történeti munkák a korai törvények esetében már nem hangsúlyozták a mindenhol kimutatható nyugati hatást, erre legfeljebb az egyházi jellegű intézkedésekkel kapcsolatban utaltak, l. A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. I. Bp. 1895. 249–250., II. Bp. 1896. 136–156., 214–243. (mindkét rész Marczali Henrik munkája); Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. Bp. 1899². 33–38., 138–145., 178–191.

¹⁰ Domanovszky többek között felrótta a szerzőnek, hogy pusztán állítólagos párhuzamok mutatjainak nyers felsorolását állította munkája középpontjába, és ezekkel kapcsolatban semmiféle, az eredményeket bemutató összegző tanulmányt nem készített. Bíráltta azt is, ahogyan Závodszyk a forrás fogalmát kezelte. Kitért továbbá arra is, hogy Závodszyk az egyes törvényekkel kapcsolatos régebbi vitákról — például a László-féle törvények korát illetően — említést sem tett, állást nem foglalt. — Még súlyosabb volt Nagy Gyula kritikája, amelyet érdemes szó szerint idézni: „A ki az aranybulla előtti törvényeink történeti (értsd: eredeti — kiegészítés tőlem) szövegét akarja megállapítani, az nem szorítkozhatik két vagy három — habár a legrégebb s kétségkívül legértékesebb — codex összehasonlítására, hanem egybe kell vetnie az összes XVI. századi gyűjteményeket, melyek első királyaink törvényeit magukban foglalják; azután át kell vizsgálnia az eddigi szöveg-kiadásokat, nem mellőzve a sokat gáncsolt Corpus Juris szövegét sem, melynek minden hibái és fogyatkozásai mellett is történeti értéke van. Závodszyk mindezeket figyelmen kívül hagyta, így történeti szöveget valóban nem adhatott. Ami a kiadás kritikái voltát illeti, erre nézve szintén megjegyzést kell tennünk. A szóban forgó törvények kritikái kiadása kétféle módon képzelhető. Vagy lenyomatjuk a legrégebb avagy legjobbnak tartott szöveget híven, minden változtatás, igazítás és megállapítás nélkül, s jegyzetekben hozzáfűzzük a többi kéziratok (codexek) s más szöveg-kiadások eltéréseit; vagy az összes kéziratok és korábbi kiadások pontos összehasonlítása alapján magunk állapítjuk meg a szöveget s ezt látjuk el kritikái jegyzetekkel. De ez esetben nem elegendő csupán a variánsokat jelezni a szöveg alatt, hanem szükséges, hogy a kiadó a maga megállapításait okfejtő tárgyi és nyelvészeti, esetleg paleographiai magyarázatokkal támogassa. Závodszyk mindezt nem cselekedte; megállapításait sehol egy szóval sem indokolja; ennél fogva a tárgyalt törvények történeti szövegének kritikái kiadása neki érdemül nem tulajdonítható. Nem kívánjuk ezzel a fiatal szerző jeles igyekezetének dicséretét kisebbiteni, csak azt a nézetünket akarjuk igazolni, hogy legrégebb törvényeink történeti szövegének az összes kéziratok összehasonlításán alapuló kritikái kiadása még mindig hiányzik.” A recenziókat l. *Domanovszky Sándor*: „A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Írta: Závodszyk Levente. Budapest, 1904.” Recenzió. Századok 39. (1905) 560–563. (Nagy Gyula kiegészítő kritikája szintén e helyütt olvasható.)

¹¹ A munka két kiadásban is megjelent, először 1989-ben, majd 1999-ben. Magam az újabb verziót használtam. *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1000–1301.* Ed. János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. (The Laws of Hungary. Series I. Volume 1.) Idyllwild, California 1999. (a továbbiakban: DRMH I.)

tin–angol bilingvis kiadás sem valódi kritikai szövegközlés, véleményem szerint egy effajta edíció megjelenéséig — különösen az említett kritikák figyelembevételével — a két kiadás együttes használata a célravezetőbb.

A Závodszyk disszertációjának megjelenése utáni évtizedekben több olyan tanulmány látott napvilágot, amely az államalapító törvényeinek nyugati törvényhozással való kapcsolatát újból vizsgálat alá vette. Ezeknek a korábbi munkákhoz képest az volt a legfőbb újdonságuk, hogy a magyar törvényeknek csupán egy-egy lehetséges forrását vizsgálva először juttattak teret a korszerű forráskritikának. Ennek megfelelően egyrészt az addig megszokottnál sokkal alaposabb elemzéseket nyújtottak, másrészt számos korábban publikált nyugati mintát elvetettek.¹² Részben e paradigmaváltás nyomán született meg 1938-ban Bónis György nagyszabású, az istváni rendelkezéseket elsősorban jogászi szemszögből vizsgáló tanulmánya is, amelyben a szerző arra a végeredményre jutott, hogy a legkorábbi magyar törvények — bár kétségtelenül hatottak rájuk nyugat-európai minták — önálló jogalkotás eredményei voltak.¹³ Jóllehet Bónis elmélete lényegét tekintve mindmáig elfogadott,¹⁴ az utóbbi évtizedekben is történtek kísérletek a 11–12. századi törvények és zsinati határozatok forrásainak meghatározására, és nem egy esetben sikerült is a korábbi eredményeket pontosítani.¹⁵

¹² Elsőként *Felix Schiller*: Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht. In: Festschrift Heinrich Brunner zum siebzigsten Geburtstag. Weimar 1910. 379–404. hívta fel a figyelmet arra, hogy a német jog hatása az első magyar törvénykönyvre valójában csak látszólag jelentős, bizonyítani kevés rendelkezés esetében lehet; a párhuzamokat I. uo. 386–402., a konklúzióját pedig uo. 403–404. Ugyanő Krajnert és Závodszyk már a kritikai érzék teljes hiányával vádolta meg, uo. 382. (1. jegyz.). *Madzsar Imre*: Szent István törvényei és a Lex Bajuvariorum. Történeti Szemle 10 (1921) 48–75. az istváni I. törvénykönyv (az Admonti kódex számozása szerint) és a bajor törvény szerkezeti hasonlóságaira is felhívta a figyelmet (uo. 53–56.). a szövegegyezések mellett — amelyekből viszont meglehetősen kevés bizonyítható (uo. 59–60., 63–70., 74–75.). *Waldapfel Eszter*: Szent István első törvénykönyve és a nyugati törvényhozás. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1935. 84–102. az Intelmekből, illetve az (admonti változat) első törvénykönyvének felépítéséből kiindulva azoknak *közvetlen* forrását kereste, és egy lehetséges (bár nem közvetlen) mintát azonosítani vélte a bécsi Nationalbibliothek Cod. Lat. 751. jelzetű kéziratában. Eredményeit súlyos kritikával illette *Madzsar Imre*: Szent István törvényei és a Cod. Vindob. 751. Századok 72. (1938) 1–9. *Uő*: Szent István törvényei és az úgynevezett symmachusi hamisítványok. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédi Jusztinián. II. Bp. 1938. 203–233. a törvénykönyv három, pszeudo-izidori eredetű cikkelyének mintáit vizsgálta, és ezek közvetlen forrásaként egy tematikus elrendezésű kánonjogi kollekción jelölt meg (uo. 232–233.). Bár István törvényhozásával összefüggésben a „mindenütt kimutatható nyugati hatás” tézise ekkorra már meghaladtá vált, mégis ezt hangsúlyozta *Hóman Bálint*: Magyar történet. I. Bp. 1935. 202.

¹³ *Bónis György*: Szent István törvényének önállósága. Századok 72. (1938) 433–487., vö. még *Uő*: István király. Bp. 1956. 94–98. Bónis nézeteit komoly kritika alá vonta *Váczy Péter*: A korai magyar történelem néhány kérdéséről. Századok 92. (1958) 265–345., a törvényhozásra vonatkozó részt I. uo. 343–344.

¹⁴ L. a meghatározó összefoglaló munkákat, pl. *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. 269.; Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk. Bartha Antal. I. Bp. 1987. (Magyarország története tíz kötetben. I/1.; a vonatkozó rész Györffy György munkája) 802.; *Kristó Gyula*: Magyarország története 895–1301. Bp. 1998. 96.

¹⁵ Hosszú időn keresztül bizonyítottak tűnt a pszeudo-izidori dekretálégyüttemény 11. századi magyarországi ismertsége, részint három István-törvény szövege, részint pedig az államalapítás-kori

Szintén évszázados múltra tekint vissza korai törvényeink szöveghagyományának kutatása is. Az először 1584-ben megjelent *Corpus Juris Hungaric*iben szerepeltek e dekrétumok, ez pedig évszázadokra kanonizálta ezt a Mossóczy-féle változatot. Az első, aki e szövegeket kéziratok alapján adta ki, és egyúttal a figyelmet is felhívta ezek, valamint a *Törvénytár* olvasatai közti számtalan eltérésre, Batthyány Ignác erdélyi püspök volt.¹⁶ Kortársa, Kovachich Márton György nem sokkal halála előtt egy (fia neve alatt kiadott) munkájában harminchat olyan kéziratot kódex leírását ismertette, amelyek a magyar királyság középkori és kora újkori törvényeit tartalmazták (ezek száma természetesen kéziratontként eltérő volt).¹⁷ Ezek között tíz olyan kötetről is említés esett, amelyekben

egyházszervezés alapján. Erre vonatkozóan l. pl. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. I. 30–31., 391.; *Gericz József*: Az állam- és törvényalkotó Szent István. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. 52.; *Uő*: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. Magyar Könyvszemle 97. (1981) 185–187.; *Uő*: A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája. Magyar Könyvszemle 101. (1985) 166–170.; *Uő – Ladányi Erzsébet*: A Kálmán-kori szinodális bíraskodás valószínű mintája. In: *Iustum, Aequum, Salutare*. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére. Szerk. Bánrévy Gábor et al. Bp. 1998. 114.; *Erdő Péter*: A Szent István-i egyházszervezés és európai háttere. In: *Uő*: Egyházjog a középkori Magyarországon. Bp. 2001. 179–180. — Pusztán a törvénycikkek alapján azonban a kollekció jelenléte nem bizonyítható, l. *Mikó Gábor*: Szent István törvényei és a pseudo-izidori hamisítványok. Magyar Könyvszemle 123. (2007) 153–168. Újabb kutatások pedig azt is kimutatták, hogy mind az egyházszervezés, mind pedig az esztergomi zsinatok (bizonyos cikkelyeinek) forrásai nem közvetlenül az említett dekrétálygyűjtemény, hanem annak későbbi kollekciókba átvett szövegei lehettek (az utóbbi esetben legvalószínűbb Wormsi Burchard gyűjteménye), l. *Erdő Péter*: Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés. Bp. 1998. 126.; *Szuromi Szabolcs Anzelm*: A püspökökre vonatkozó egyházfegyelem sajátosságai a *Decretales Pseudo-Isidorianae*-ben. Kánonjog 5. (2003) 55.; *Uő*: Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a XII. századi Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare* 2. (2006) 195–196. Újabbban az istváni törvények egyházi jellegű rendelkezéseinek valószínű forrásaként Wormsi Burchard gyűjteményét jelölte meg *Vincent Múcska*: Cirkevné zákony Štefana I. Svatého. (Szent István egyházi törvényei). In: A Komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karán Működő Történelmi Tanszék Évkönyve. Szerk. Simon Attila. Komárno 2007. 11–17. A Szent István-i törvények egyes cikkelyiben megjelenő privilegium forri történeti hátterét elemezte *Szilágyi Csaba*: A privilegium forri Szent István király törvényében a római jog és az egykorú kánonjog tükrében. In: *Hereditas litteraria totius Graeco-Latinitatis*. II. Ed. Ursula Tóth. (AGATHA 28.) Debrecini 2014. 305–315. — A Kálmán-kori zsinati végzések lehetséges forrásait vizsgálta *Karácson I.*: Zsinatok i. m. 89–114. és *Závodszy L.*: Törvények i. m. 96–125. is. A közelmúlt kutatásai itt is számos új eredménnyel szolgáltak, l. *Szuromi Szabolcs Anzelm*: Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században. Magyar Könyvszemle 115. (1999) 377–409.; *Uő*: Kánongyűjtemények i. m. 192–198.

¹⁶ *Ignatius de Batthyán*: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*. II. Claudiopoli 1827. A kéziratok alapján kiadott szövegek: István Intelmei és törvényei a bécsi császári könyvtár pergamenkódexe alapján, l. 48–68. (vö. uo. a mű 1785-ben megjelent I. kötetének 8–9. oldalát is) — ez a mára elveszett Budai János-féle kódex, vö. *Jánosi Monika*: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. Magyar Könyvszemle 94. (1978) 228–231.; *Havas László*: Szent István: Intelmek. (AGATHA Series Latina II.) Debrecini 2004. LXII., LXV–LXVII.; *Körmendy Kinga*: *Studentes extra regnum*. Esztergomi kánonok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. Bp. 2007. 66–69. — László törvényei a Thuróczy-kódex alapján, l. 94–118. — Az I. esztergomi zsinat határozatai a Pray- és a Thuróczy-kódexek alapján, l. 120–130.; a II. esztergomi zsinat a Pray-kódex alapján, l. 196–197.

¹⁷ *Josephus Nicolaus Kovachich*: *Notitiae praeliminares ad Syllogem decretorum comitialium*. Pesthini 1820. 337–368. A jegyzék — számos leírás esetében bővebb — változatát l. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSzKK), Fol. Lat. 170. I. fol. 36r–116v. A mű kiadására l. *V. Windisch Éva*: Kovachich Márton György, a forráskutató. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24.) Bp. 1998. 181.

kora Árpád-kori joganyag (is) megtalálható volt. Csak sajnálhatjuk, hogy Kovachich érdeklődését éppen ezek a legrégebbi szövegek nem keltették fel. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy számára — aki a *Corpus Juris* megbízhatatlanságának szószólója volt — az egyes dekrétumok *eredeti* példányai bírtak hiteles erővel, vagy, ha ezek nem álltak rendelkezésére, akkor az egykorú másolatok. Az Árpád-kori anyagot viszont csak olyan 16. századi kéziratokból ismerte, amelyeket legjobb esetben is csak néhány évtizeddel azelőtt állítottak össze, hogy Mossóczy és Telegdy *Törvénytára* megjelent. Ennél fogva ezek szövegét nem tartotta elég megbízhatónak ahhoz, hogy rájuk támaszkodva a *Corpus Juris* vonatkozó szakaszát is kritika alá vegye.¹⁸

Miután Kovachich 1821-ben meghalt, eredményeiről a kutatás rövidesen elfeledkezett, vagy legalábbis azok jelentőségét nem ismerte fel. Igaz, ehhez nagyban hozzájárult az Admonti kódex felfedezése is, amelynek szövegét először Endlicher használta fel az istváni törvények kiadásához, több-kevesebb pontossággal.¹⁹ A Kovachich által feltárt 16. századi kéziratokat — amelyek jelentősége különösen nagy például az Intelmek, a László-féle törvények, vagy az Albericus-kompiláció esetében, amelyekből korai szövegváltozat nem ismert — a későbbiekben sem értékelték: sem a korai dekrétumok első teljes kiadását elkészítő Závodszy Levente, sem az Admonti kódex szövegét elsőként publikáló Bartoniek Emma, sem pedig az *Intelmeket* 1938-ban, az SRH-ban megjelentető Balogh József.²⁰ A fiatalon elhunyt Jánosi Monikáé az érdem, hogy részint Kovachich, részint saját kutatásai alapján a kora Árpád-kori törvényhozás emlékeit megőrző kéziratok tradíciót csaknem teljes egészében ismertté tette, a lappangó példányokra pedig felhívta a figyelmet.²¹ Emellett doktori disszertáci-

¹⁸ *Iosephus Nicolaus Kovachich: Lectiones variantes decretorum i. regni Hungariae.* Pestini 1816. (Kovachich József Miklós ekkor tizenhat éves, így természetesen ennek is apja, Márton György volt a valódi szerzője) munkájából világosan kitűnik a forráskutatás tudós munkamódszere: a *Corpus Juris* szövegét minden esetben eredeti okleveles példányok textusával állítja párhuzamba, egyetlen kivétel Mátyás 1478-as törvénye, ahol egykorú másolatra támaszkodik, l. uo. 102–106. Az Aranybullánál (1351-es átiratok az összehasonlítás alapjai) korábbi törvényszövegeket a *Corpus Juris*-szal nem vetett össze.

¹⁹ *Endlicher, S.: Gesetze i. m. 33–51.,* aki az admonti változat mellett a 15. századi Thuróczy-kódex, illetve az egykori, szintén 15. századi Budai János-féle kézirat olvasatait is közölte (az utóbbit Batthyány fentebb idézett kiadása alapján, l. fentebb a 15. jegyzetet.). Így mindhárom verzió korábbi volt a Kovachich által felfedezettéknél. — Az Admonti kódexről, történetéről és másolatairól l. *Mikó Gábor: Szent István király törvényeinek legrégebbi kézírata.* Az Admonti kódex. In: *Arcana Tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest–Debrecen 2014. 723–732

²⁰ *Závodszy L.: Törvények i. m. 129–130.* az Admonti és Pray-kódexek mellett a Thuróczy- és Ilosvay-féle kéziratokat használta. Éppígy az új kiadás: DRMH I. 77. *Bartoniek Emma: Szent István törvényeinek XII. századi kézírata az Admonti kódexben.* [Hasonmás kiadás]. Bp. 1988². 46–71. szintén a Thuróczy- és Ilosvay-kódexeket használta a legkorábbi verzió kontrolljaként. Libellus de institutione morum. (Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Iosephus Balogh*). In: *Scriptores Rerum Hungaricarum.* Ed. Emericus Szentpétery. II. Budapestini 1938. 613–627. hasonlóképp a Thuróczy- és Ilosvay-kódexekre támaszkodott. Az utóbbira felhívta már a figyelmet *Szovák Kornél: Egy kódex két tanulsága.* In: *GENESZIA. Tanulmányok Bollók János emlékére.* Szerk. Horváth László et al. Bp. 2004. 154.

²¹ *Jánosi M.: Kódexek i. m.; Uő: Gregoriánzi Pál kéziratok törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről.* Magyar Könyvszemle 104. (1988) 54–64.

ója függelékeként előkészítette az istváni törvények modern kritikai kiadását is, ám ezt befejezni sajnos már nem állt módjában.²² Jánosi kutatásainak jelentőségét igazolja, hogy az *Intelmek* néhány éve megjelent új kiadását elkészítő Havas László lényegében az ő nyomdokain haladva tárta fel annak kéziratos hagyományát.²³

Hosszú múltra tekint vissza annak kutatása is, hogy mely formá(k)ban és mikor hozhatták korai törvényeinket. Ez természetesen az egyes kéziratok megbízhatóságára is ráirányította a figyelmet. Az államalapító törvényeinek esetében az admonti variáns elsőbbsége — felfedezése után — sokáig megkérdőjelezhetetlen volt, ám a 20. század első felében ezt kritikák is érték.²⁴ Napjainkban ismét ennek a primátusát hangsúlyozzák, amit az is igazol, hogy a kétségtelenül nyugati törvénykollekciókból átemelt cikkelyek e kéziratban a feltételezett mintáikat pontosabban követik.²⁵ Szintén az Admonti kódex alapján volt sokáig elfogadott (és részben mindmáig az), hogy annak első könyve foglalja magában István nem sokkal koronázása után hozott „dekrétumát”, míg a többi cikkely későbbi, „kiegészítő jellegű” törvényhozás eredménye.²⁶ Jánosi Monika viszont több tanulmányában is meggyőző érveléssel hangsúlyozta, hogy alighanem az összes korai törvénykönyvünk utólagos szerkesztés eredménye, tehát az, hogy egy jóval később készült kódexben egy „törvénykönyvet” talá-lunk, nem bizonyítja, hogy valóban egy alkalommal hozott rendelkezésekről van szó.²⁷ A László neve alatt fennmaradt három törvénykönyv kapcsán a törté-

²² *Jánosi Monika*: A Corpus Juris első törvényeinek kézirati hagyományához. Bölcsészdoktori értekezés. I. Szeged 1975. (Kézirat). 152–238. A kódexek itt található szövegszerű összevetésén alapszik az istváni törvények Kristó Gyula készítette fordítása is, I.: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged 1999. 46–77.

²³ *Havas L.*: *Intelmek* i. m. LIX–LXIII.

²⁴ A legfontosabb és legalaposabb kritikát a lengyel Jakub Sawicki fogalmazta meg, I. *Jakob v. Sawicki*: Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stefans des Heiligen. Ungarische Jahrbücher 9. (1929) 395–425. Eredményeit és szövegjavításait elfogadta *Bónis Gy.*: Önállóság i. m. 435–436., de összességében az admonti változat elsőbbségét hangsúlyozta. *Jakub Sawicki*: Studia nad genezą i tekstem dekretów króla węgierskiego św. Stefana. Studia źródłoznawcze 12. (1967) 62–71. az istváni törvények kritikai kiadásában számos esetben a Závodszy-edíciótól eltérő olvasatokat fogadott el, idézett tanulmányában részletesen kifejtett indoklás alapján. Csak sajnálhatjuk, hogy ezt a valóban kritikai kiadást a hazai medievisztika figyelmen kívül hagyta.

²⁵ Bővebben I. *Mikó G.*: Szent István törvényei i. m. 163. — Korábban ennek éppen az ellenkezője volt elfogadott, I. *Sawicki, J. v.*: Textkritik i. m. 404.; *Jánosi M.*: Corpus Juris i. m. 251.

²⁶ Erre már mint uralkodó nézetre utalt *Schiller, F.*: Das erste Gesetzbuch i. m. 384. Ugyanígy vélekedett *Sawicki, J. v.*: Textkritik i. m. 418. *Madzsar I.*: A Lex Bajuvariorum i. m. 71–74. oldalakon stíluskritikai vizsgálattal igyekezett igazolni, hogy István (Admonti kódex szerinti) első és második törvénykönyvét ugyanaz a személy fogalmazta. A szerzőnek ez a vélekedése — bár tanulmánya alapos és tanulságos — a későbbi kutatások fényében aligha tartható, vö. *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 104–106. Horváth álláspontjára alapoz az újabb irodalomban *Györffy Gy.*: István király i. m. 270–271.

²⁷ (A megjelenés sorrendjében ismertette írásait) először ezt a Szent István-i törvények kapcsán hangsúlyozta, I. *Jánosi Monika*: Gondolatok az Admonti kódexből hiányzó kapitulumokról. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 82. (1985) 45–47. A László-féle törvényekkel kapcsolatosan ugyanezt I. *Uő*: A Szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 96. (1992) 7–10. Összefoglalva I. *Uő*: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. (Szegedi Középkortörténeti Könyv-

nészeknek talán a legnagyobb fejtörést az okozta, hogy megállapítsák ezek keletkezési sorrendjét, illetve egymáshoz való viszonyát.²⁸ A Kálmán nevéhez kötött törvények és zsinati határozatok datálása szintén problematikusnak bizonyult, bár a fő nehézséget nem az egyes szövegemlékek kronológiai rendbe állítása okozta, hanem az, hogy ezeket a király két évtizedes uralkodásán belül minél pontosabban elhelyezzék.²⁹

Remélhetőleg már ebből a rövid áttekintésből is kiderült, hogy korai törvényeink legjelesebb kutatóit — amennyiben a szöveghagyományozódást vizsgálták — mindenekelőtt az érdekelte, hogyan lehet a későbbi másolatokból rekonstruálni a dekrétumok eredeti struktúráját, illetve helyes szövegét. Az az elképzelés viszont, hogy az akár évszázadokkal későbbi másolatok bármiféle rekonstrukció nélkül is árulkodhatnak e régi törvények fennmaradásáról, érdekes módon mindaddig fel sem merült. Ennek oka feltehetően abban keresendő, hogy egy efféle vizsgálatnak ki kell lépnie a medievisztika területéről, és a problémát legalább annyira kora újkorinak, mint középkorinak kell tekintenie. Magam azonban ennek létjogosultságát könnyen indokolhatónak tartom, hiszen az *Intelmeknek*, a László-féle törvényeknek, valamint Kálmán egyes törvényei-

tár 9.) Szeged 1996. 86–96., 118–128. Véleményét elfogadta a 11. század hazai történetét feldolgozó összefoglalásában Kristó Gyula is: *Kristó Gyula: A tizenegyedik század története.* (Magyar Századok 2.) Bp. 1999. 57.

²⁸ Az ezzel kapcsolatos álláspontokat és vitákat bemutatja *Jánosi M.: Törvényalkotás i. m. 104–112.*

²⁹ Ezzel kapcsolatban ma is eltérők az álláspontok. Legkorábbi törvényhozási emlékek általában az Albericus-féle kompilációt tartják. Az első esztergomi zsinatot először 1100-ra (Szerafín érseksége idejére) keltezte *Szuromi Sz. A.: Az első három Esztergomi Zsinat i. m. 379.*, ahol *Závodszy L.: Törvények i. m. 95–96.* lapjaira hivatkozik. E helyütt viszont arról nincs szó, hogy *Závodszy* szerint a zsinat 1100-ban lett volna, csupán arról, hogy azt minden bizonnyal Kálmán idejében tartották. *Szuromi Sz. A.: Kánongyűjtemények i. m. 192.* a szinódus dátumául már az 1104/1105. éveket is elfogadhatónak tartotta. Györffy György szerint a korábbi zsinatot Lőrinc érsek elnökletével „Kálmán uralkodásának második felében tartották”, *l. Magyarország Története i. m. II. 965. Lothar Waldmüller: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). Paderborn–München–Wien–Zürich 1987. 136.* az első zsinatra csak egy terminus post quem-et jelölt meg 1095-ben, ám a II. esztergomi concilium-ot 1106/1108 környékére helyezte. *Jánosi Monika: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 83. (1986) 27–28.* Lőrinc érseksége idejére, 1104 és 1112/1113 közé keltezte az első szinódust, vö. még *Uő: Kálmán törvényei.* In: *Korai Magyar Történeti Lexikon. (9–14. század).* Szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp. 1994. 315–316. *Z. J. Kosztolnyik: Latin Canon Law and Hungarian Laws in the Early Decades of the Twelfth Century.* In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Neumann Tibor. (Analecta Mediaevalia 2.) Bp. 2004. 178. 1105 körülre datálta az első zsinatot. *Makk Ferenc: A tizenkettedik század története.* (Magyar Századok 3.) Bp. 2000. 23. 1100 körüli első esztergomi zsinatról szolt. *Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István legenda datálásának kérdéséhez.* In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* (TDI Könyvek 9.) Bp. 2009. 72–73. Jánosi véleményét fogadta el, és pontosította is egyben, „az 1104/05 utáni egy-két év valamelyikét” javasolván az első zsinat idejéül, míg a másodikat Kuno pápai legátus Magyarországra érkezésével hozta összefüggésbe, és 1111/1112-re datálta. Hasonlóan *Kosztó László: Lőrinc.* In: *Esztergomi érsekek 1001–2003.* Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 38–39., vö. még *Szuromi Sz. A.: Kánongyűjtemények i. m. 197., 200.* Ezzel ellentétben *Szovák Kornél: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században.* In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 29–30. a második zsinatot — Waldmüllerhez hasonlóan — nem kapcsolta össze Kuno legátus hazai ténykedésével.

nek ugyan van két 15. századi kézírata, ám a szövegeket fenntartó kódexek többsége már Mohács után készült. Így magam a továbbiakban ebből az új, kora újkori aspektusból fogom vizsgálni e korai dekrétális emlékeket.

II. A dekrétumok fennmaradása

Tudva azt, hogy a *Corpus Juris Hungarici* a 16. század végétől egészen a 20. századig kanonizálta azoknak a dekrétumoknak a szövegét, amelyek szerepeltek benne — elegendő csak az ún. „millenniumi kiadásra” utalni — meglepő, hogy milyen kevés figyelmet fordított rá a jogtörténeti kutatás. Különösen érthetetlen ez a medievisztika esetében. A 16. század végétől kezdve az egyes törvényeket már nyomtatva adták ki, így ezek a *Corpus Juris* későbbi kiadásai számára már biztos alapot nyújthattak a helyes szöveg publikálásához.³⁰ Az első kiadás forrásairól azonban alig tudunk valamit. Tanulmányok e tárgyban már régóta nem láttak napvilágot, akik pedig korábban foglalkoztak a *Törvénytárral* (például Iványi Béla, vagy Illés József és több tanítványa), azok sem törekedtek annak megállapítására, hogy Mossóczy Zakariás és Telegdy Miklós mely források alapján és milyen módszerrel állapította meg egy-egy törvény helyesnek vélt szövegét. Ennek oka valószínűleg az, hogy az 1584-es kiadás textusa — modern filológiai értelemben véve — menthetetlenül elavult. Az első kiadás marginális megjegyzései alapján csak néhány esetben tehetjük fel, hogy a két püspöknek az adott dekrétumból eredeti, okleveles példány is rendelkezésére állott. A törvények többségét másolati kötetekből ismerték, ilyenekből azonban több is a kezükben volt.³¹ Középkori törvényeink eddig megjelent kritikai kiadásai e másolatgyűjteményeket — érthető módon — csupán abban az esetben használták fel, ha okleveles példány az adott szövegből nem állt rendelkezésre.³² Arról azonban nem szabad megfeledkezni, hogy a 11. századi jogalkotás emlékeiből — leszámítva az Admonti és Pray-kódexeket — azóta sem ismerünk más forrásokat, mint azokat, vagy azokhoz hasonló másolatgyűjteményeket, amelyekre a 16. században a *Corpus Juris* összeállítói támaszkodtak. Ennél fogva, amíg az egyes kötetek közti kapcsolatokat nem tárjuk fel, forrásaikat nem térképezzük fel, és ami a legfontosabb, koncepciójukat nem értjük meg, nem való-

³⁰ Az első törvény, amelynek határozatai nyomtatva (természetesen pecséttel és királyi aláírással) láttak napvilágot, az 1595-ös országgyűlésen született. Tanulságos megvizsgálni Kovachich *Lectiones variantes*-ének azokat a szövegpárhuzamait, amelyekben a tudós a *Corpus Juris* szövegeit a már nyomtatásban megjelent eredeti törvénytáblákkal vetette egybe: az eltérések túlnyomó többsége csupán helyesírási különbség.

³¹ Mossóczy halála után, 1587-ben elkészítették könyvtárának leltárát. Ebben, miként ennek kiadója, Iványi Béla felhívta rá a figyelmet, három olyan kötetről esik említés, amelyek minden bizonnyal kéziratos törvénygyűjtemények voltak, l. *Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar *Corpus Juris* keletkezése. Bp. 1926. 62. Az általa említett 252. számú tétel — meglátásom szerint — nem feltétlenül törvénygyűjteményt takar, a 26. számú viszont igen. (A jegyzéket l. uo. 103–135.). Maga a regisztrum arra természetesen nem ad választ, hogy a *Corpus Juris* szerkesztésekor valójában hány törvénygyűjteményt használhattak fel.

³² *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. Edd. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Vera Bácskai. (Publicaciones Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.) Bp. 1976. (a továbbiakban DRH 1301–1457.) 63.; *Decreta Regni Hungariae 1458–1490*. Edd. Franciscus Döry, Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. (Publicaciones Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 19.) Bp. 1989. 41.

színű, hogy mindenben valós képet nyerünk az államalapítást követő első század törvényhozásáról. Ezért tartom érvényesnek azt az előző rész végén már említett tételemet, hogy e korszak jogalkotásának kutatása legalább annyira késő középkori és kora újkori probléma, mint amennyire Árpád-kori.

Ha a *Corpus Juris* kiadását megelőzően összeállított kéziratok törvénygyűjteményeket — akár Kovachich, akár későbbi kutatók leírásai alapján — szemügyre vesszük, rögtön feltűnik, hogy egy-két kivételt leszámítva mindegyiket a 16. század folyamán állították össze. Még a ma ismert példányok alapján is bátran kijelenthetjük, hogy néhány évtized leforgása alatt több tucatot készítették el.³³ Nagy számukat azzal szokás magyarázni, hogy a Jagellók korában a rendek már több országgyűlésen sürgették a királyság törvényeinek összegyűjtését.³⁴

Az egyes kötetek *tartalmában* — első pillantásra — jelentős különbségek fedezhetők fel. Vannak köztük olyanok, amelyek csak 16. századi, tehát a korban aktuális törvényszövegeket tartalmaznak, olyanok is, amelyekbe csupán néhány dekrétum szövegét másolták bele, továbbá jó néhány nagyobb kollekció is, amelyek összeállítói szemmel láthatólag arra törekedtek, hogy a lehető legtöbb törvényszöveget gyűjtsék egybe.³⁵ Ez utóbbi csoportba sorolhatók azok a kódexek, amelyek kora Árpád-kori joganyagot is tartalmaznak.

Ha még mindig csupán a kéziratok tartalmát vizsgáljuk meg egy kicsivel alaposabban, az alábbiakra derül fény. A 16. századi dekrétumokból csaknem mindegyik szerepel a kötetekben — különösképp érvényes ez az 1526 utáni korszakra —, a 15. századiak esetében azonban — mai ismereteink alapján bátran mondhatjuk — már meglehetősen hézagosak voltak a gyűjtők ismeretei. Zsigmond korából jellemzően hat dekrétumszövegről tudtak (ezek kapnak helyet majd a *Corpus Juris*ban is), miközben a modern kritikai kiadás huszonhár-

³³ Kovachich, J. N.: Notitiae i. m. 337–389. harmchat kéziratok törvénygyűjtemény tartalmát írta le. Ebből harmincegyet maga (vagy legalábbis apja, Márton György) látott, ötöt pedig korábbi leírásokból, vagy utalásokból ismert. E kötetek között mindössze egyetlen olyan található, amelyet a 15. században állítottak össze (uo. 341–342.), ez pedig, miként *Jánosi M.*: Kódexek i. m. 228–231. bebizonyította, nem mással, mint a mára eltűnt Budai János-féle kódexszel azonosítható. A többi harmincöt kötet vagy a 16. században, vagy azután készült el. A Kovachich által nem ismert Debreceni kódex (l. *Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás i. m. 57., *Jánosi M.*: Kódexek i. m. 250.) szintén a 16. század második feléből való, akárcsak a néhány évvel ezelőtt Kertész Balázs által a Bayerische Staatsbibliothek kéziratárában felfedezett kötet: *Kertész Balázs*: Magyar vonatkozású kéziratok törvénygyűjtemény a Bajor Állami Könyvtárban. A Kollár-féle első kódex másolata. Magyar Könyvszemle 127. (2011) 30–46.

³⁴ 1504: 31. tc. (l. Millenniumi Magyar Törvénytár – *Corpus Juris Hungarici*. I. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1899. 688.; 1507: 20. tc. (uo. 702.); 1514: 63. tc. (uo. 734.). A párhuzamokra felhívta a figyelmet *Pármiczky Mihály – Bátyka János*: A magyar *Corpus Juris*. Az első kiadások forrásai. (Az II. és szeminárium kiadványai 4.) Bp. 1936. 31–33. E rendelkezésekkel hozta összefüggésbe a Kollár-féle I. kódex (*Kovachich, J. N.*: Notitiae i. m. 346., *Jánosi M.*: Kódexek 232–234.) megszületését *Kertész Balázs*: Egy II. Ulászló-kori törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex. Magyar Könyvszemle 126. (2010) 322–323. Eltérő ettől C. Tóth Norbert véleménye, amely szerint a kódexet a 16. század közepén állították össze: C. *Tóth Norbert*: A nádori cikkelek keletkezése. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás et al. Bp. 2013. 39.

³⁵ Részletesen l. *Mikó Gábor*: Kéziratok törvénygyűjteményeink mint történeti források. In: Rendiség és parlamentarizmus i. m. 55–61.

mat regisztrál.³⁶ Jegyezzük meg ezt az adatot, más összefüggésben fontos lesz még.

Ha ezután már azoknak a kódexeknek a struktúráját vesszük szemügyre, amelyek Árpád-kori törvényeket is tartalmaznak, azt vesszük észre, hogy ezek voltaképp csak látszólag különböznek jelentősen azoktól a kötetektől, amelyekből e dekrétumok hiányoznak. Tudniillik a vizsgált csoporthoz tartozó kéziratok mindegyikében két részt lehet és kell is elkülöníteni. Az egyik, a voltaképpeni „törzsanyag” éppúgy Zsigmond-kori rendelkezésekkel kezdődik, mint azokban a gyűjteményekben, amelyekben az Árpád-kori jogalkotás emlékei hiányoznak.³⁷ Ez a 15. század elejétől jellemzően a 16. század közepéig ívelő törvénykollekciónak tekinthető úgy, mint a 16. századi kompilátorok gyűjtőmunkájának eredménye. Az ebben szereplő dekrétumok esetében tehetjük fel azt, hogy az egyes kódexek összeállítói hozzájuthattak eredeti okleveles, vagy egykorú másolati példányokhoz.³⁸ A „törzsanyag” előtt állnak az Árpád-kori törvények: az István, László és Kálmán neve alatt fennmaradt határozatok, valamint az 1222-es Aranybulla.

Mi indokolja azt, hogy külön egységként kezeljük az Árpád-kori joganyagot? Mielőtt ezt megpróbálnám elmagyarázni, némiképp módosítva az előző bekezdés végén mondottakat, az Aranybullát ki kell emelni az Árpád-kori dekrétumok csoportjából. Bár ez a kódexekben általában különálló szöveggé válik szerepel, a törvény kritikai kiadása óta tudjuk, hogy ezt a 16. századi gyűjtők csak Mátyás 1464-es átiratából ismerték, és abból emelték ki.³⁹ Így ez a dekrétum is a kéziratok „törzsanyagához” sorolandó.

Az István-, László- és Kálmán-féle dekrétumoknak modern kritikai kiadása mindmáig nem jelent meg. Az államalapító törvényeivel a késő középkorban már biztosan együtt hagyományozódó *Intelmek*nek azonban Havas László már közzétette az említett kritikai kiadását, míg maguknak a törvényeknek az ese-

³⁶ DRH 1301–1457. 154–282.

³⁷ L. pl. az igen jelentős anyagot tartalmazó, tehát mindenképp a „nagy kollekciónak” csoportjába tartozó „kiseb” Nádasy-kódexet (*Kovachich, J. N.*: Notitiae i. m. 351., mai lelőhelye: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kéziratár G 40), a jelenleg lappangó Ráday-kódexet (*Kovachich, J. N.*: Notitiae i. m. 357.), a nagyszombati jezsuita kollégium egykori kéziratát (uo. 355., mai lelőhelye: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kéziratár, G 41), vagy az Esterházy hercegi levéltárral az Országos Levéltárba került törvénygyűjteményt (ezt Kovachich nem ismerte, mai jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban MNL OL], Esterházy hercegi levéltár, Repositorium 71., Nr. 13., bővebben l. *Mikó Gábor*: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? *Történelmi Szemle* 55. [2013] 1–22.)

³⁸ A probléma ennél némiképp bonyolultabb. Az, hogy például — egy-két kéziratot leszámítva — mindegyik 16. századi kódexben ugyanazok a Zsigmond-kori szövegek szerepelnek (hat dekrétum, vagy ezeknek egy része), egyrészt igazolja, hogy a korban már csupán ezek voltak ismertek, másrészt az egyes gyűjtemények közti — sok esetben valószínű — sztemmatikai kapcsolatra is utalhat. Jómagam néhány éve Zsigmond király 1411. évi törvényének szövegét az utókorra hagyományozó kilenc 16. századi kódex egymáshoz való viszonyát vizsgáltam. (*Mikó Gábor*: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és a tized behajtásáról. *Századok* 142. (2012) 319–367.) Ennek során kiderült, hogy a sztemmatikai kapcsolatok sokkal bonyolultabbak annál, hogy egyszerűen az egyes szövegvariánsok alapján megállapítható lenne az általában tisztázatlan jellegű kötetek rokonsága. Az egyes gyűjtemények jelenleg még körvonalalaiban sem ismert összeszerkesztési processzusának felvázolása természetesen nem e tanulmány feladata.

³⁹ *Érszegi Géza*: Az Aranybulla. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 6. (1972) 9–10., 12.

tében Jánosi Monika készített elő hasonlót.⁴⁰ E két munka alapján megállapítható, hogy az egyes 16. századi kéziratok között sokszor igen jelentős *szövegszerű* eltérések mutatkoznak. Az említett eltérések azonban nem jelennek meg a dekrétumok *szerkezetében*. Mindegyik kódexben két könyvre bontva szerepelnek az istváni törvények (első könyvként az *Intelmekkel*), mindenütt három könyvre osztva állnak a László-féle dekrétumok, és két könyvben vannak összefoglalva a Kálmán uralkodásához kötött határozatok. E ponton kell visszautalnom arra, amit a 16. századi törvénykollekciók szerkesztőinek gyűjtőmunkájáról egyszer már megállapítottam: saját koruk jogalkotási emlékeit csaknem hiánytalanul össze tudták gyűjteni, a 15. században visszafelé haladva azonban egyre hiányosabbak lettek az ismereteik. A Zsigmond-kor törvényeinek már csupán töredékéről tudtak, a 14. századból pedig már semmiféle emlékük nem volt. Ezt figyelembe véve aligha gondolhatja bárki, hogy a 16. századi gyűjtők éppen a legkorábbi törvényhozási emlékeket tudták volna összegyűjteni, ráadásul egymástól függetlenül, különböző szétszórt forrásokból. A dekrétumok szerkezetének már említett egysége — amelyre még részletesebben is kitérek majd — sokkal inkább azt sugallja, hogy a kódexek szkriptorai az egész 11–12. századi anyagot egységes formában emelték be gyűjteményeikbe.

E feltevés alátámasztásához a Budai János-féle, illetve a jól ismert Thuróczy-kódexet lehet felhasználni, amelyeket ebből a szempontból még soha nem vizsgáltak meg. Mindkét kézirat a 15. században készült, az előbbi — amelynek eredeti példánya a 18. század óta lappang — annak legelején, míg az utóbbi annak második felében. A Thuróczy-kódexbe először a 14. századi krónikakompozíció egy variánsát másolták bele, majd ezt követően az István, László és Kálmán neve alatt ma ismert összes törvényt és zsinati határozatot.⁴¹ A kódexben mindössze egyetlen másoló keze azonosítható, és a kötet tisztázati példányak tűnik. A Budai János-féle kézirat tartalma ma is vita tárgya.⁴² A benne szereplő törvénysszövegeket csupán a Kollár Ádám gyűjteményében fennmaradt 18. századi másolatból ismerjük: ugyanazokat tartalmazta, mint a Thuróczy-kódex, és kisebb szövegszerű eltéréseket leszámítva ugyanabban a struktúrában

⁴⁰ Vö. 22. és 23. jegyz.

⁴¹ A kódexről legelőször l. Mikó Gábor: Mátyás király „krónikás könyve” egy 16. századi törvénygyűjtemény margóján. Megjegyzések a Thuróczy-kódex történetéhez. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor, Péterfi Benec, Vadas András. Bp. 2012. 573–586. (A korábbi vonatkozó irodalom felsorolásával.)

⁴² *Jánosi M.*: Kódexek i. m. 228–231. lapokon kifejtett nézete szerint csak István, László és Kálmán törvényeit tartalmazta. A kutató erre a következtetésre *Baithyán, I. de: Leges ecclesiasticae* i. m. I. 8–9. leírása nyomán jutott. A másik, nemrégiben *Körmendy K.*: *Studentes extra regnum* i. m. 66–69. által ismertett elképzelés szerint a kódex a törvényeken kívül még legalább egy egyházi szertartáskönyvet is tartalmazott, amelyet azonban Kollár — jogtörténész révén — nem másolt, vagy másolatot le (a kópia jelzetét l. alább.) A kérdés az eredeti kódex esetleges felfedezése szempontjából sem jelentéktelen. A törvények Kollár-féle, Jánosi Monika által ismertett másolata (MNL OL, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Kollár-gyűjtemény, Nr. 55.) ugyanis a kódexben utolsóként szereplő Kálmán-féle zsidótörvények esetében jelzi, hogy az a szöveg az eredeti kódex 15. lapjának verzóján volt olvasható (uo. 105. pag.). Ha tehát a kódexben csak a korai törvények szerepeltek, egy egészen vékony, csupán 15 lapból álló kéziratot kellene megtalálni, amelynek az esélye jóval kisebb, mintha vaskosabb kötetről lenne szó. (A törvénygyűjteményt *Kollányi Ferencz*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900. 72–73. nem említi.)

is, csupán az Albericus-gyűjtemény, és a II. esztergomi zsinat határozatai hiányoztak belőle. A fentiekből nyilvánvaló, hogy e két 15. századi kézirat összeállításának célja nem az ország törvényeinek összegyűjtése volt. A kötetek ellenben bizonyítják azt, hogy a három 11–12. századi uralkodóhoz kapcsolt rendelkezések egységes tradíciója az 1400-as években már ismert volt. Pontosan ugyanez a hagyomány jelenik meg a nagy, 16. századi kollektciók elején is. Nem másról van tehát szó, minthogy a 16. századi szerkesztők az általuk számos forrásból egybegyűjtött szövegek elé odaillesztették azt a hagyományt, amely már jóval azelőtt önálló és egységes formában létezett, hogy a királyság törvényeinek szisztematikus összegyűjtése az 1500-as évek első felében megkezdődött volna.

III. A dekrétumok egységes hagyományának további bizonyítékai

Az elsődleges kérdés a továbbiakban annak a megválaszolása, hogy a három nagy király nevéhez kötött rendelkezéseket a 15. században kompilálták-e először egy gyűjteménnyé, vagy pedig már jóval korábban. Másként feltéve a kérdést, vajon a Thuróczy-kódex másolata-e a Budai János-féle kéziratnak? Ennek lehetőségét először Endlicher pendítette meg, ám állítása alátámasztására csupán a két kötet hasonló tartalmát hozta fel.⁴³ Jánosi Monika, jóllehet a kérdést részletesen nem vizsgálta, óvatosabban fogalmazott. Az istváni törvények szövegszerű összevetése során arra jutott, hogy a két kódex egyazon tradíció képviselője,⁴⁴ de a köztük fennálló kapcsolatot csupán feltételezhetőnek vélte.⁴⁵ A felvetésünk azért fontos, mert amennyiben a vélt kapcsolatot be lehetne bizonyítani, az legalábbis nyomós érv lenne a kora Árpád-kori törvényhagyomány egységének 15. századi eredetéhez.

Bármiféle filológiai elemzés nélkül is megállapítható, hogy amennyiben a Thuróczy-kódex scriptora előtt valóban a Budai-kézirat feküdt, akkor az Albericus-gyűjtemény és a második esztergomi zsinat szövegét valamilyen más forrásból kellett ismerje. Ez természetesen lehetséges. Nem szabad ugyanakkor elfeledni, milyen nehezen jutottak hozzá a korban akár egy századdal korábbi dekrétumokhoz is. Azzal a soha nem vizsgált lehetőséggel is számot kell tehát vetni, hogy a Thuróczy-kódex összeállítása során egyáltalán nem használták Budai János gyűjteményét.

Ehhez számomra a kiindulópontot Havas László már említett új Intelmekiadása adta. A neves filológus elsősorban természetesen nem a két kódex kapcsolatát vizsgálta, ám az *Admonitiót* az utókorra hagyományozó kéziratok szövegének összevetése után közölt sztemmájából kitűnik, hogy — legalábbis az *Intelmek* esetében — a két változat között olyan jelentősek az olvasati eltérések, hogy köztük nem hogy közvetlen, de még közvetett kapcsolat sem képzelhető el.⁴⁶ Az államalapító király törvényeinek esetében azonban, amint erre fentebb már felhívtam a

⁴³ Endlicher, S.: Gesetze i. m. 14.

⁴⁴ Jánosi M.: A Corpus Juris i. m. 152–238., vö. még *Uő*: Törvényalkotás i. m. 67.

⁴⁵ *Uő*: Kódexek i. m. 231.

⁴⁶ Havas L.: Intelmek i. m. LXII–LXVIII.

figyelmet, Jánosi a két kódex textusát közös hagyomány részének tekintette. Mielőtt eredményeit alaposabban is megvizsgálánk, azt kell tisztáznunk, mely formá(k)ban maradt fenn napjainkra a Budai-kódex szövege.

A László-, illetve a Kálmán-féle törvények esetében csak a 18. századi, már említett Kollár-féle másolat áll rendelkezésünkre, de István *Intelmeit* és törvényeit Batthyány Ignác szintén e kódexre hivatkozva publikálta a *Leges ecclesiasticae* második kötetében (amely egyébként csak 1827-ben, tehát három évtizeddel halála után jelent meg).⁴⁷ Amikor Endlicher első királyunk törvényeit kiadta, a Batthyány-kiadás alapját képző kéziratot Kollár-kódexnek nevezte, olvasatait pedig a nyomtatott verzió alapján közölte, mivel — amint erre külön is utalt — az eredeti kódex a 19. század közepén már régen nem volt meg, és őserintre Batthyány is Kollár másolatát használta fel a szövegközléshez.⁴⁸ Jánosi Monika, miként sztemmájából is kitűnik, elfogadta ezt az álláspontot.⁴⁹ Csakhogy az, miből jutott Endlicher az említett következtetésére, meglehetősen kérdéses. Batthyány kiadásában csak egy 15. századi bécsi kéziratra utal. Számomra a nyomtatott edíció, illetve a Jánosi által azonosított Kollár-féle másolat összevetése után kizártnak tűnik, hogy az előbbi alapja az utóbbi kópia lett volna. Az alábbiakban csupán néhány feltűnő eltérést emelek ki (**B**: Batthyány-kiadás; **K**: Kollár-másolat).

Recapitulatio: XXVI. De fornicatoribus. **K**] De fornicatoribus *cum ancillis alterius*. **B** || XXXVII. De vindicta *in tercium acquirere* libertatem alienis servis. **K**] De vindicta *nitencium accipere* libertatem alienis servis. **B**

Cap. I.: [...] Dei sub regia *immunitatis* defensione *constitutas* inhoneste tractaverit [...]. **K**] [...] Dei sub regia --- defensione --- inhoneste tractaverit [...]. **B** || [...] non debere esse res Dominicas, id est, Domino dominancium traditas. Ita sub defensione Regis, sicuti proprie sue *hereditatis* magisque *advertit* [...]. **K**] [...] non debere esse res Dominicas ----- ita sub defensione --- sicuti proprie sue *hereditati* --- *advertat* [...]. **B**

Cap. XIV.: Si autem miles alicuius *vir ubertatus* eandem culpam [...]. **K**] Si autem miles alicuius --- eandem culpam [...]. **B**

Cap. XVI.: Si autem libertatem promiserit et morte impediante *non* testificante fuerit [...]. **K**] Si autem libertatem promiserit et morte impediante --- testificante fuerit [...]. **B**

A *recapitulatio* szövegében mutatkozó különbségeket — amelyekhez hasonlót magukból a cikkelyekből is idézhettem volna — esetleg magyarázhatjuk azzal, hogy a kiadó helyenként javította, vagy kiegészítette (esetleg az egyes kapitulumok élén álló titulusokból) a címeiket. A legfeltűnőbb (és az említett módon már nem megmagyarázható) eltérések azonban természetesen azokon a helyeken mutatkoznak, ahol Batthyány a bécsi kódex lakúnáit jelzi, miközben

⁴⁷ *Batthyán, I. de: Leges ecclesiasticae* i. m. II. 54–68., vö. I. 8–9. A László és Kálmán nevéhez kapcsolt törvényszövegeket a Kollár-féle másolat (jelzetét l. a 42. jegyzetben) 93–145. lapjain találjuk.

⁴⁸ *Endlicher, S.: Gesetze* i. m. 32.

⁴⁹ *Jánosi M.: Kódexek* i. m. 231. Ennek megfelelően doktori disszertációja függelékében (vö. 22. jegy.) is csak a Kollár-másolatot szerepeltette ('W'-szíglával jelölve).

a Kollár-féle másolat szövege teljes. Ennek több oka is lehet. Az egyik, hogy a Budai-kódex azután sérült meg, hogy Kollár másolata elkészült. Egy másik, hogy Batthyány — miként Endlicher is gondolta — nem az eredeti kéziratot használta, hanem csupán egy másolatot. Ez a feltételezett másolat azonban semmiképp sem lehet azonos a Jánosi Monika által megtalált Kollár-féle kópiával. Egy harmadik lehetőség, amelyet Havas László vetett fel az *Intelmek* kapcsán, hogy a Budai-kódexben a 18. században már több helyütt lehettek lakúnak, de Kollár másolatában ezeket más kéziratból, vagy valamelyik nyomtatott kiadásból kiegészíthették.⁵⁰ Erre utaló konkrét jelet azonban a kópiában nem találtam.

A mondottakból nyilvánvaló, hogy a mára eltűnt 15. századi kézirat István-kori szövegeinek két, egymástól bizonyos értelemben független emléke is ránk maradt, és azt így meglehetősen pontosan rekonstruálni lehet. Mindkét variáns figyelembe vétele után számomra nem tűnik bizonyíthatónak, hogy a Thuróczy-kódex összeállítója előtt — legalábbis ami az istváni törvényeket illeti — a Budai-kézirat feküdt volna. Igazolják ezt mindenekelőtt a két verzió nem is olyan jelentéktelen, és a másolást feltétlenül kizáró strukturális eltérései. A legfeltűnőbb ezek közül a *recapitulatio*ban (más néven *index*ben) mutatkozik, amelyre Jánosi a szövegösszevetése során lényeges hangsúlyt nem fektetett.

A Thuróczy-kódexben az *index* az Admonti kódexére hasonlít annyiban, hogy csak azoknak a kapitulumoknak a címeit tartalmazza, amelyek a 12. századi kézirat első könyvében (*Liber primus*) szerepelnek (az utolsó titulus tehát: *De invasione domorum*).⁵¹ Ezzel ellentétben a Budai-kódex a maga *recapitulatio*jában az összes (ötvenöt) cikkelyhez hoz címet.⁵² A 16. századi törvénygyűjteményekben mindkét változatra találunk példát: a többség a Budai-kódexhez hasonló „címjegyzéket” tartalmaz, de a Debreceni kódex a Thuróczyval mutat egyértelmű rokonságot.⁵³ Az *index* után a Budai-kézirat — helyesen — különválasztja, és *Prologus* címmel szerepelteti azt a szövegrészt, amely az admonti változatban *Praefatio* nevet viseli, majd ezt explicittel lezárva *De statu ecclesiastico* titulussal hozza az első cikkelyt. Ezzel ellentétben a Thuróczy-kódex a *recapitulatio* után — helytelenül — *De statu ecclesiastico* címmel hozza a *Praefatiót*, majd a voltaképpen első kapitulumot — ismételten hibásan — *De potestate episcoporum super res ecclesiasticas* titulus alatt szerepelteti.⁵⁴

További, részben szövegszerű eltéréseket is megfigyelhetünk a két kézirat között. Ezek közül most a törvénykönyv harmadik, negyedik és ötödik cikke-

⁵⁰ Havas L.: *Intelmek* i. m. LXXII.

⁵¹ Az admonti változat *recapitulatio*jában csak az első könyv (35 cikkely) címei szerepelnek. A további, minden bizonnyal későbbi törvényhozások eredményét reprezentáló kapitulumokat utóbb csatolhatták az akkor már egységes *Liber primus*-hoz. A 15–16. századi kéziratok az Admonti kódex két könyvét egybeolvasztják. A Thuróczy-kódex (OSzKK Cod. Lat. 407. fol. 79v, vö. még a 41. jegyzetben i. m.) ennek ellenére — legalábbis az *index*-ben — egy régebbi formát látszik megőrizni.

⁵² Arra a külön problematikára, hogy az *index* felépítése gyakorlatilag az összes kéziratban, az Admonti kódexet is beleértve, némiképp eltér a szöveg struktúrájától, ezúttal nem térek ki.

⁵³ A kódex jelzete: Debreceni Református Kollégium Könyvtára, R 466. Az idézett *recapitulatiót* l. fol. 23r.

⁵⁴ Ugyanígy járt el a Debreceni kódex (jelzetét l. az 53. jegyzetben) scriptora is: fol. 23r–v.

lyét fogom megvizsgálni. E három kapitulum mintája pseudo-izidori eredetű szöveg, amelyet az Admonti kódex csaknem tökéletes pontossággal követ, így a későbbi változatok kontrolljaként is felhasználható.⁵⁵ (**A**: Admonti kódex; **K**: a Budai-kódex Kollár-féle másolata; **Leg. (eccl.)**: A Budai-kódex Batthyány-féle kiadása; **T**: Thuróczy-kódex.)

Recapitulatio:

Quales debeant esse accusatores et testes clericorum. (**A, K, Leg. eccl.** hozzáteszi: *Cap. III.*)

Item de eodem. **A, T** (**A** hozzáteszi: *Cap. IV.*; **K, Leg. eccl.** a címet kihagyják)

De labore sacerdotum. (**A** hozzáteszi: *Cap. V.*; **K, Leg. eccl.** hozzáteszi: *Cap. IIII.*)

Cap. III. Quales debeant esse accusatores et testes [**A**: testes et accusatores] clericorum.

Testes autem et accusatores [*clericorum A*] sine aliqua sint

infamia uxores et filios habentes et omnino Xtum [*Christum K, T*] predicantes.

Cap. IV. Item de eodem **A**; Capitulum quartum **K, Leg. eccl.**; **T** a cikkelyt az előzővel összevontan szerepelteti, így értelemszerűen a címet nem hozza.

Testimonium laici adversus [*contra K, Leg. eccl.*] clericum [*clericos Leg. eccl.; clerum T*]

nemo recipiat. Nemo enim [*etiam Leg. eccl.*] clericum quemlibet [*quemlibet clericum T*]

in publico examinare presumat, nisi in ecclesia. [*nisi in ecclesia examinare presumat T*]

Cap. V. De labore sacerdotum **A, Leg. eccl.**; De labore *sacerdotii K*; De labore sacerdotum (*Cap. IV.*) **T**

A, T	K, Leg. eccl.
Scitote fratres cuncti, quod supra omnes vos laborat sacerdos. Unusquisque enim vestrum [<i>nostrum T</i>] suum fert laborem proprium, ille vero et suum et singulorum. Et ideo sicut ille pro omnibus vobis [<i>nobis T</i>], ita et vos omnes pro eo summopere [<i>suorum operum A</i>] laborare debetis in tantum, ut si necessitas [<i>neesse T</i>] fuerit, animas vestras pro eo ponatis.	Scitote fratres cuncti, quod supra omnes nos laborat sacerdos. Unusquisque enim [<i>etiam Leg.</i>] vestrum suum proprium laborem fert ille vero suum et singulos. Et ille ideo sicut pro omnibus vobis [<i>nobis Leg.</i>], ita et vos omnes pro eo summopere laborare debetis id tantum, necessitas ut si fuerit, animas vestras pro eo ponatis.

Látható, hogy az eredeti kapitulum-beosztást az indexben a Thuróczy-, a szövegben pedig a Budai-kódex őrizte meg. Az admonti változat szövegéhez hol az egyik, hol a másik késő középkori kézirat textusa áll közelebb. Még ha fel is merülne, hogy a harmadik és negyedik cikkelyeket a Thuróczy-kézirat másolója vonta össze, azt egy pillanatig sem hihetjük, hogy a Budai-kódex szövegét

⁵⁵ Mikó G.: Szent István törvényei i. m. 163–164.

másolva több helyütt „helyreállította” volna az eredeti fogalmazást vagy szórendet.

Utolsóként felhívnám a figyelmet a Budai-kódex egy nyilvánvaló másolási hibájára. A huszonnegyedik kapitulum címeként ezt olvassuk: *De recipiendis hospitibus*. Az alatta álló szöveg azonban nem ennek a cikkelynek a szövege, hanem azé, amelyiknek ez után kellene következnie, és amelynek címe mind a többi kéziratban, mind pedig a Budai-kódex *recapitulatió*jában *De his qui flagellant sua querentes (cum auxiliis alterius)*. A hibát vagy a 15. századi másoló követte el, vagy pedig már az előtte fekvő forrásban is így szerepelt. Nem a 18. századi másolatok tévedéséről van szó, hiszen a szövegromlást mind a Kollár-féle kópia, mind pedig a Batthyány-kiadás tartalmazza.⁵⁶

Az előbbi filológiai elemzéssel az volt a céloom, hogy bemutassam: Endlicher régi — ám kategorikusan soha meg nem cáfolt — feltevése, miszerint a Thuróczy-kódex a Budai-kézirat másolata lehet, az istváni törvények alapján nem igazolható, sőt, éppen az ellenkezőjét lehet csak bebizonyítani. Havas László, amint erre már felhívtam a figyelmet, Intelmek-kiadásában a két kéziratot szintén két külön hagyomány részének tekintette. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a későbbi kódex két olyan Kálmán-kori szövegemléket is tartalmaz, amelyek az egykor élt esztergomi kanonoknak valószínűleg nem álltak rendelkezésére, aligha gondolhatja bárki, hogy a Thuróczy-kódex forrása Budai János gyűjteménye volt.⁵⁷

A két kézirat összevetése során az olvasónak szúrhatott, hogy strukturális eltéréseknek is nagy jelentőséget tulajdonítottam, ami esetleg ön-ellentmondásnak is feltűnhetett, hiszen korábban éppen a kódexekben foglalt törvényszövegek szerkezetének hasonlóságát hangsúlyoztam. Ennek az a magyarázata, hogy az előbbi részletes összehasonlítás során figyelembe vettem „strukturális eltérések” egy-egy dekrétumon belül mutatkoznak. Ezek jelentősége az egyes kódexek esetleges rokonságának elemzése során valóban nagy, de a *kötetek* szerkezetében mutatkozó hasonlóságokat nem befolyásolják. Érthetőbben fogalmazva: például az István-féle törvények felosztása a két 15. századi kéziratban teljesen megegyezik, és nagyban eltér az egyetlen ismert korábbi szerkesztéstől.

Az említettek kapcsán tennék még egy rövid kitérőt. Régóta közismert, hogy István törvényei esetében a 15–16. századi kéziratokban szerepel hat olyan

⁵⁶ L. a Kollár-féle másolat (42. jegyz.) 171. oldalát (a lapok felső részén futó számozás szerint), és *Batthyán, I. de: Leges ecclesiasticae* i. m. II. 62., ahol a kiadó utalt is az egyértelmű szövegromlásra.

⁵⁷ A Budai-kódex — a 18. századi másolata alapján következtetve — a Kálmán-féle zsidótörvényeket cím, és kapitulum-felosztás nélkül tartalmazta. Ezzel ellentétben a Thuróczy-kódex (jelzetét l. az 51. jegyzetben) egybeolvasztja őket az ún. „zsinati töredékekkel” (fol. 102v–103v, vö. *Závodszy L.: Törvények* i. m. 209., DRMH I. 130.) valamint a második esztergomi zsinat kanonjaival, és ezeket együtt „*Sequitur Capitulum Bonum*” cím alatt hozza (uo. 195.). Ugyanígy járt el a lőcsei kódex másolója is, aki e helyütt talán a Thuróczy-kéziratra támaszkodott (erről bővebben l. a 2. jegyzetben említett tanulmányt). Egyes 16. századi gyűjtemények (pl. a Gregoriánczi-, a nagyobb Nádasdy-, a Festetics-, a Debreceni kódex, stb.) e három szövegegységet szintén együtt szerepeltetik, Kálmán „II. törvénykönyveként” [ezt vették át a Corpus Juris kiadói is], kapitulumokra is felosztják, továbbá ezeket esetenként címmel is ellátják. E gyűjtemények forrásai az említett szövegek esetében mára eltűnt középkori kódexek lehettek.

(egymást követő) kapitulum, amelyek hiányoznak az admonti kódexből.⁵⁸ Érdekes, hogy hasonló jelenséget — holott kimutatható — nem szokás emlegetni az esztergomi zsinatok esetében. Ennek oka valószínűleg az, hogy a modern szakirodalomban helyet kapott egy komoly tévedés. Závodszy kiadásából kitűnik, hogy a korábbi zsinat hetvenkét kánonjából, amelyek a 12. századi Pray-kódexben szerepelnek, a Thuróczy-kézirat az utolsó négyet nem tartalmazza.⁵⁹ Jánosi Monika 1975-ös doktori disszertációjának végén az egyes, 11. századi törvényeket tartalmazó kódexeknek a kapcsolatait elemezte, mindenekelőtt tartalmuk összevetése révén. Ő is felhívta a figyelmet a Thuróczy-kódexből hiányzó zsinati cikkelyekre, hozzátéve, hogy ez a jelenség az említetten kívül csak a „nagyobb” Nádasdy- és a Festetics-kódexben mutatható ki.⁶⁰ (Utóbb ezt 1978-ban, a Szent István törvényeit megőrző kódexeket bemutató tanulmányában is kiemelte.)⁶¹ A zsinati kánonok a négy fenti kéziraton kívül az alábbi kollekciókban maradtak fenn: a Budai-, a Gregoriánczi-, a Debreceni és a Lőcsei kódexekben.⁶² Ezeket átvizsgálva *egyetlen olyanra sem akadtam*, amely a Pray-kódexben ránk maradt változat négy utolsó cikkelyét tartalmazná. Ez az eltérés pontosan ugyanolyan jellegű, mint amelyet az istváni törvények kapcsán említettem, csak itt a későbbi kéziratok tartalmazzak *egységesen* négy (egymást követő) cikkellyel kevesebbet, mint az egyetlen ismert korábbi variáns. Ez pedig ismételtelen olyan sajátosság, amely éppen hogy nem a szétszórta, utólag, a 15. században, egymástól függetlenül, különböző forrásokból összekompilált szöveg hagyományra utal, hanem az *egész kora Árpád-kori dekrétális anyag* aránylag egységes tradíciójára.

Mindezek ismeretében a következőket kell hangsúlyozni: a Budai- és a Thuróczy-kódexek összeállítói a 15. században két szöveg kivételével ugyanazokat a törvényeket másolták le. Az egyes dekrétumok felépítése és sorrendje — leszámítva az említett kivételt — a két kötetben megegyezett. Maguk a szövegek ugyanazokat a jellegzetes eltéréseket mutatják fel az ismert korábbi szerkesztésekhez képest.

Részletesebb elemzéssel azonban kimutatható, hogy bizonyos, a dekrétumok szerkezetében, valamint magukban a szövegekben felfedezhető különbségek nem teszik lehetővé, hogy a két kódex között szemmatikai kapcsolatot tételezzünk fel, és közvetlen forrásuk sem lehetett közös.

Ha e két kéziratot (valamint, az egyes későbbi kódexek textusa alapján feltételezett további 15. századi, vagy régebbi példányokat) a *Corpus Juris* összeállítását megelőzően létrejött 16. századi törvénykollekciók fentebb már ismertetett forrásbázisával egybevetjük, nem gondolhatjuk, hogy a 15. századi másolók különböző, oklevés jellegű, szétszórta fennmaradt forrásokból tudták

⁵⁸ Jánosi M.: Törvényalkotás i. m. 68–69.

⁵⁹ Závodszy L.: Törvények i. m. 205.

⁶⁰ Jánosi M.: Corpus Juris i. m. 147.

⁶¹ *Úő*: Kódexek i. m. 253. (A szerző az esztergomi zsinatok problematikáját tárgyaló külön tanulmányában [*Úő*: Esztergomi zsinatok i. m. 26–27.] a jelenségre nem tért ki.)

⁶² L. Budai-kódex: a Kollár-féle másolat (jelzetét l. a 42. jegyzetben) 93–103. lapjain; Gregoriánczi-kódex (OSzKK Fol. Lat. 4126.) fol. 89r–93v; Debreceni kódex (jelzetét l. az 53. jegyzetben) fol. 38r–39v; Lőcsei kódex (Lőcsei Városi Levéltár – Štátny Archív v Levoči, XXI/81.) fol. 19v–20v.

összegyűjteni a legkorábbi dekretális emlékeket. Ennek több okát is megnevezhetjük. Mindenekelőtt, semmiféle jele nincs annak, hogy ekkor a későbbiekhez hasonló, szisztematikusan felépített dekrétumgyűjteményeket állítottak volna össze, vagy erre kísérlet történt volna. Másodsorban, ha csakugyan szétszórta forrásból dolgoztak a kötetek másolói, mivel magyarázzuk a köztük látott rengeteg hasonlóságot? Végül, de nem utolsósorban, ha a korban Zsigmond uralkodását megelőzően kiadott dekrétumok szinte mind ismeretlenek voltak, hogyan maradhattak volna fenn éppen a legkorábbi törvények?

Mindezek az ellentmondások egyféleképpen oldhatók fel, mégpedig úgy, ha elfogadjuk a korábban már sejtésként felvetett elképzelést arról, hogy e szövegek nem külön-külön, hanem — egy idő után — együtt hagyományozódtak. Hogy ez mikor alakult ki, arra nézvést csak feltevéseink lehetnek, amelyeket alább még ismertetek. A 15–16. századi kéziratok alapján kimutatható komoly *szövegszerű* eltérések is arra utalnak, hogy a tradíció gyökerét nem az 1400-as években kell keressük. A három régen élt király törvényeit őrző tekintélyes hagyománynak számos másolata lehetett. Ez megmagyarázza azt, hogyan maradhattak ismertek évszázadokkal később, nemkülönben választ ad a kódexek tartalmának hasonlóságára, továbbá megkímél attól is, hogy a 15. században valamiféle spontán törvénygyűjtést feltételezzük, amely azonban — felettébb különös módon — csupán a 11. századi jogalkotás emlékeire irányult volna.

IV. A törvények egységes hagyományának eredete

Az maradt hátra, hogy megpróbáljuk kitalálni, mikor alakulhatott ki az a gyakorlat, hogy a három uralkodó nevéhez kapcsolt határozatokat együtt kezdték másolni. Ezzel kapcsolatban állást foglalni igen kockázatos, hiszen semmilyen szövegemlék nem áll rendelkezésünkre.

A filológia talaját elhagyva *terminus post quem*ként elsődlegesen László szentté avatását lehet megjelölni. Két dolog támaszthatja ezt alá. Az egyik, hogy e korai törvények számos másolatát és évszázadokon keresztül fennmaradását *jogi* szempontokkal semmiképp nem magyarázhatjuk. Elegendő, ha csupán a bennük leírt társadalmi kategóriák gyors differenciálódására és átalakulására utalunk.⁶³ Logikus magyarázatnak az tűnik, hogy a szövegeknek a törvényhozó személye, majd egy idő múltán régiségük is tekintélyt kölcsönzött. A másik, hogy Jánosi Monika szerint a László-féle törvények (a 15–16. századi kódexekből ismert), három könyvre osztott formájukat talán III. Béla korában nyerték el.⁶⁴ Biztosabb adatnak tűnik III. András 1290. évi törvényének egy

⁶³ A törvények recepciójára vonatkozóan alig-alig történtek kutatások. Ennek egyik oka minden bizonnyal a 11–12. századi okleveles anyag igen csekély mivolta. Kálmán zsidótörvényével (azon belül is a cartula sigillatá-*val*) kapcsolatban mindenképp megemlítendő *Kumorovitz L. Bernát*: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka. Századok 97. (1963) 8–9. és *Uő*: Szent László vásár-törvénye és Kálmán király pecsétes cartulája. In: *Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. Mezey László. Bp. 1980. 85–109., különösen 86–87., ahol a szerző bizonyítani tudta a törvény gyakorlati alkalmazását a 12. század első felében. Későbbi adatok nem álltak rendelkezésére, és végkövetkeztetése is úgy szövegezte, hogy „bizonyára nem sokáig” volt divatban a cartula sigillata használata (uo. 94.).

⁶⁴ *Jánosi M.*: A Szent László-kori zsinati határozatok i. m. 10.; *Uő*: Törvényalkotás i. m. 128.

cikkelye, amely elrendeli, hogy „a termények tizedét a szent királyok törvényei szerint kell fizetni.”⁶⁵ Ismeretes, hogy a dézsmafizetésről mind István, mind pedig László rendelkezett.⁶⁶ Ugyan a 13. század végi dekrétum már egészen más terminológiát használ, és más jellegűek a cikkelyben foglalt határozatok is, mint a 11. századi szövegekben, de arra kétségtelen bizonyíték, hogy mindkettő ismert volt a korban, és együtt is tartották őket számon.

Ez utóbbi példa azt természetesen nem igazolja, hogy a korban a Kálmán-féle dekrétumok is a „szent királyok” törvényeinek hagyományához kötődtek. Csakhogy a 13. századból már lehet arra vonatkozó adatot találni, hogy Kálmán alakja ekkorra részben összefonódhatott a két 11. századi uralkodóval. Legalábbis ezt vetíti elénk Rogerius *Siralmas Énekének* első fejezete, amelyben a szerző IV. Béla király szent elődjei között István, Imre és László mellett Kálmánt is felsorolja.⁶⁷

Mindezek persze pusztán óvatos találgatások. A vizsgált törvények régtől fogva egységes tradícióját alátámasztó filológiai érvek sokkal erősebbek. Zárás-képpen még egy ilyen jellegű adatra szeretném felhívni a figyelmet, mégpedig úgy, hogy az egész problematikát fordított perspektívából veszem szemügyre. A három uralkodó neve alatt fennmaradt határozatokat őrző hagyomány izoláltan maradt fenn, ahhoz utóbb egyetlen más király rendelkezéseit sem másolták hozzá. Nem gondolhatjuk — magam legalábbis nem hiszem —, hogy Kálmán halála és az Aranybulla kiadása között eltelt több mint száz évben egyetlen uralkodó sem hozott törvényeket, ahogyan az is valószínűtlen, hogy IV. Béla három évtizedes országlás után, néhány évvel a halála előtt adta volna ki — egyetlen — dekrétumát. Ezek a feltételezett törvények alighanem kevés példányban készültek, előbb-utóbb hatályukat veszítették, majd annak rendje és módja szerint el is veszték. Csupán néhány 13. századi uralkodótól maradt fenn szerencsés módon egészen napjainkig egy-egy dekrétum szövege. Azért hangsúlyozom, hogy szerencsés módon, mert ezeket a dekrétumokat csak a 18. században, a levéltárak szisztematikus átkutatásakor fedezték fel. Ekkor lett ismert az Aranybulla 1231. évi „megújítása”,⁶⁸ IV. Béla már említett 1267. évi dekrétuma,⁶⁹ a IV. László-kora-

⁶⁵ „Item decimas frugum secundum statuta sanctorum regum solvere teneantur.” — DRMH I. 44.

⁶⁶ *Závodszy L.*: Törvények i. m. 156., 164–165., DRMH I. 112. A törvénycikkelyek IV. László-kori ismertségére hoz példát *Solymosi László*: Bortizedfizetés sátornál. In: Emlékkönyv Buza János 70. születésnapjára. Szerk. Bessenyei József, Draskóczy István. Bp. – Miskolc 2009. 316.

⁶⁷ „Bela rex [...] inter principes Christianos zelator catholice fidei nosceretur, ad instar progenitorum suorum Stephani, Emerici, Ladislai et Colomani regum, qui sanctorum cathalogo sunt ascripti”. — Rogerii Carmen miserabile. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Ladislaus Juhász. In: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Szerk. Emericus Szentpétery. II. Budapestini 1938. 552.

⁶⁸ Szövegét Kovachich Márton György adta ki, l. *Martinus Georgius Kovachich*: Vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum. Budae 1790. 98–122., vö. *Kovachich, I. N.*: Lectiones variantes i. m. 17. Új kiadás: DRMH I. 36.

⁶⁹ Eredeti formájában az esztergomi káptalan levéltárában maradt fenn, és akkor vált ismertté, amikor az oklevelet a kanonokok — több másik törvénypéldánnyal együtt — az újonnan alapított Archivum Regni-nek átadták, l. e levéltár régi elenchesainak erről tanúskodó feljegyzéseit: MNL OL, Archivum Regni, Lad. E., Fasc. B. Az oklevél mai jelzete: MNL OL DL 622., vö. *Szentpétery Imre – Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Bp. 1923–1987. I. köt. 3. füz. 473. (1547. sz.), DRMH I. 105., továbbá az oklevél hátlapján olvasható ceruzával írt jegyzetet, vala-

beli úgynevezett „kuntörvények”,⁷⁰ valamint két III. András-kori törvénykönyv.⁷¹ A 16. században azonban ezekről láthatólag mit sem tudtak. Az Árpád-kori jogalkotás ekkor valójában csupán a három 11. századi király hagyatéka, hiszen mint láttuk, az Aranybullát is csupán Mátyás átíratából ismerték. Hogy az ezeket fenntartó tradíciónak mekkora a jelentősége, azt különösen akkor értjük meg, ha felfigyelünk arra, hogy a 16. századi, a valamivel több mint öt évszázada fennálló királyság törvényhozását reprezentáló — és a *Corpus Juris* alapját is képző — kéziratos gyűjteményekből háromszáz év jogalkotásának emlékei teljes egészében hiányoztak.

„THE LAWS OF THE HOLY KINGS”

(*The History of the Survival of Laws from the Early Árpád Period*)

by Mikó Gábor
(Summary)

The oldest Hungarian laws, namely the decrees of Saint Stephen, Saint Ladislav and king Coloman, have received considerable scholarly attention for several centuries. As no contemporary manuscript containing these texts has come down to us, the researchers have before all focussed on the ways in which the original structure of the decrees and their correct wording could be reconstructed from later copies. The idea that later copies can tell us something important about the survival of these old laws without any reconstruction, however, has not emerged so far. It is this problem to which the present paper is devoted.

The first attempt at collecting all previous legal material in the Hungarian Kingdom was made in the middle of the sixteenth century. As a result, several dozens of chronologically structured manuscript collections of laws were prepared. The greater collections start with the decrees of the eleventh century, but their next content units come from as late as the fifteenth century. This suggests that the earliest laws had constituted an independent tradition already prior to the sixteenth century. This is underpinned by two manuscripts, which were made in the fifteenth century, and only contain the laws of Saint Stephen, Saint Ladislav and Coloman. Although the fifteenth century is likewise fairly remote from the Árpád period, the survival of these decrees cannot be accounted for from a purely legal perspective. It is logical to presume that what gave these texts their authority was at first the person of the lawgiver himself, and later their very antiquity. This is already indicated by those thirteenth-century pieces of evidence which refer to the „laws of the Holy Kings”.

mint Kovachich Márton György kommentárját a szöveg első kiadása után: *Kovachich, M. G.*: Vestigia comitorum i. m. 144. Az oklevél hasonmását l. a forrásnak a legújabb részletes elemzését elvégző Zsoldos Attila tanulmányának utolsó oldalán: *Zsoldos Attila*: Az 1267. évi dekrétum politikatörténeti háttere. (IV. Béla és Ifjabb István király viszályának utolsó fejezete). *Századok* 141. (2007) 839.

⁷⁰ IV. László két, 1279-ben kelt törvényét szintén a 18. században adták ki először, vö. *Szentpétery I. – Borsa I.*: Kritikai jegyzék i. m. II. köt. 2–3. füz. 236. (2962. sz.), 247. (3000. sz.), DRMH I. 67., 131. (csak az említett kritikai jegyzékben 3000. számmal jelölt szöveg).

⁷¹ III. András 1290. évi dekrétumát a gyulafehérvári káptalan egy évvel későbbi átíratából Kovachich publikálta: *Kovachich, J. N.*: Notitiae i. m. 212–213., vö. *Szentpétery I. – Borsa I.*: Kritikai jegyzék i. m. II. köt., 4. füz. 36. (3705. sz.), DRMH I. 42., 109.; III. András 1298. évi törvényét egy, nem sokkal ezután kiadott királyi tanácsi határozattal, valamint az Aranybullával együtt I. Ulászló király írta át 1440-ben kelt első dekrétumában. Erről a törvényről sem volt azonban már tudomásuk a 16. századi kódexek összeállítóinak, így természetesen a *Corpus Juris*-ből is kimaradt. Az egyetlen eredeti példányt a 18. században fedezték fel, III. András törvényét és a királyi tanácsi határozatot (egy dekrétumként) elsőként *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad Vestigia comitorum. Budaë 1798. 89–192. jelentette meg, vö. DRMH I. 114. A királyi tanácsi határozat újabb kiadását l. DRH 1301–1457 i. m. 387–396., vö. még uo. 309., 311. és DRMH I. 71., 134.

This, of course, fails to prove that the decrees of Coloman were already then assimilated to the laws of the „Holy Kings”. Yet from the thirteenth century we do have evidence attesting that the figure of Coloman may by then have been intertwined with those of the two canonised rulers of the eleventh century: this is what emerges from the first chapter of Rogerius’s *Carmen miserabile*. And, finally, it should be emphasised that these early laws and the Golden Bull were the only legal texts from the Árpád period that were known in the sixteenth century. All other laws from the thirteenth century were revealed only by archival research undertaken in the course of the eighteenth century. The decrees of the three kings Stephen, Ladislaus and Coloman are consequently the reminiscences of an independent and ancient tradition within the *Corpus Juris Hungarici*, and are in no way connected to Hungarian legal codification in the sixteenth century. The importance of this tradition is especially highlighted by the fact that from the *Corpus Juris Hungarici*, which represented in the sixteenth century the legislation of a kingdom then already more than five hundred years old, all traces of legislation for some three centuries are altogether missing.